

Pagbasa sa mga Gawa ni Rosario Cruz-Lucero, isang maka-Lumberang Dulog

Zarina Joy T. Santos*

ABSTRACT

This paper analyses the work of writer and scholar Rosario Cruz-Lucero using the nationalist methodology described by critic Bienvenido Lumbera in his essay “The Rugged Terrain of Vernacular Literature.” The framework is nationalist and feminist, addressing the blind spots of both traditional literary criticism like Formalism and New Criticism.

In Lumbera’s view, a descriptive instead of a critical approach is necessary in order to highlight the political and historical context of a work. He also, somewhat heretically, emphasizes the need to humanize the literary text, reinforcing instead of abolishing the space of the author.

The work of Rosario Cruz-Lucero encapsulates the concerns of this nationalist feminist literary criticism. The paper describes Lucero’s biography, as well as her social

context as a woman, Negrosian, and writer. The paper touches on Lucero's entire body of work, from her first collection *Herstory*, to her most recent book *La India, or, Island of the Disappeared*. As a critic and scholar herself, Lucero's collection of criticism *The Nation Outside Manila* is also given a close reading.

Keywords: Feminism, Postcolonialism, Nationalism, Literary Criticism, Women's Writing

Nakatuntong ang papel na ito sa metodolohiyang inilarawan ni Bienvenido Lumbera sa kanyang sanaysay na “The Rugged Terrain of Vernacular Literature.” Bagaman ang tinutukoy nga ay ang bernakular na literatura, produktibo pa ring maituturing ang mga binigyang-diin ni Lumbera sa pagkikritika: ang paghumanisa sa akdang pampanitikan sa pamamagitan ng pagsasakonteksto nito sa bayograpiya ng awtor, at ang deskriptibo imbes na kritikal na lapit sa gawa, nang sa gayon ay tumingkad ang historikal, sosyal at ekonomikong konteksto nito (Lumbera,1997).

Itong deskriptibong lapit ay tila ba salungat sa namamayaning diskurso sa panunuring pampanitikan sa Pilipinas sa kasalukuyan, na nagbibigay-diin sa kontribusyong matatawag ng kritiko. Sa ganitong perspektibo, ang teksto ay hinihimay, kundi man tinatadtad, at sa proseso ng “pagwasak” na ito, magkakaroon ng kabatiran. Taliwas dito, sa dulog na itong maaaring tawaging maka-Lumbera, nagsisilbing tagapagtala lamang ang kritiko. Mistulang kabalintunaan ito, sapagkat si Lucero mismo ang magsasabing hindi lamang dapat paglalarawan ang ginagawa ng kritiko. Isinasakatawan ng papel na ito ang argumentong ang mismong pananatili sa lebel ng deskripsyon ay pulitikal na akto, at, dagdag pa rito, nasyonalistang akto. Ang kritiko bilang tagapagtala’y maka-agham ang kontribusyon sa *nation-building*. Para maipaliwanag pa lalo, kakailanganin ng maikling paliwanag sa kritisismo ni Lumbera.

Ibinibigay ni Lumbera ang mas malawig na pamamaraan ng pagkikritika. Nahahabi ng metodong inilarawan niya sa “Rugged Terrain” ang mga detalye ng anyo, at gayundin, ang kasaysayan na kinapapalooban ng akdang pampanitikan, kasaysayan ng lipunan, at hindi lamang kasaysayang pampanitikan. Ayon kay Lumbera, problemang kinakaharap ng kritiko ang problema ng materyales, hanggang sa mga kritiko mismo at sa kakayahan nitong magsuri ng isang akdang mula sa mga rehiyon batay sa kasaysayan, kultura at maging lokasyon nito. Malaking suliranin din ang metodolohiya. Dahil ang Pilipinas ay isang bansang may mahabang kasaysayan ng pakikipagtunggali sa kolonyalismo, may pagkiling para sa banyaga ang mga natutunanan ng mga mag-aaral na nagiging kritiko sa Pilipinas (Lumbera, 1997).

Bilang solusyon sa suliranin sa kawalan ng metodolohiya, nagbigay si Lumbera (1997) ng metodolohiyang may tatlong bahagi, metodolohiyang

sa tingin niya ay mas akma sa panitikang Filipino. Unang hakbang sa metolohiyang ito ay ang paghumanisa sa akdang pampanitikan. Magagawa ito kung mahahanap ang pinaghanguan ng akda at maglalatatag ng ugnayan nito sa buhay at iba pang akda ng manunulat. Mahalaga ito upang maiangkla ito sa kontekstong kinapapalooban ng akdang susuriin. Sa metodong ito hindi lamang mabubuhay ang akda kung hindi magkakaroon din ng pagkakataon ang mambabasa na pasukin ang iniisip at kung paano mag-isip ang manunulat.

Pangalawang hakbang sa metodolohiya ay ang pagsasakonteksto ng likhang pampanitikan sa kasaysayan. Sa unang tingin, gasgas na ang ganitong estratehiya. Pero kakaiba ang punto ni Lumbera. Para sa kanya, "The student must always guard against the notion that literary development will follow the same rules regardless of time and place." Dagdag pa ni Lumbera, "Many characteristics of vernacular works that set them apart from English or American literary touchstones have been dismissed as flaws when they actually represented attempts by the writers to come to terms with the exigencies of writing at a given historical period." Mula sa mga di-umano'y kahinaan o pagkakamali ng may-akda at kanyang piyesa, may kabatiran pa ring mapupulot. Ang pagsasakontekstong ito'y may tatlong subseksyon: Una, ang pagkokonteksto ng gawa sa lokal na sitwasyon; ikalawa ay sa rehiyonal; at ikatlo, sa pambansang lebel ng pampanitikang pag-unlad.

Sa ikatlong bahagi ng metodolohiya ni Lumbera (1997), handa na ang kritikong ilarawan ang tradisyong kinabibilangan ng akda, gayundin ang akda mismo. Ang sinasalungguhitan dito'y ang "paglalarawan," na ibinangga ni Lumbera sa "kritikal" (e.g. sa kritikal na pagbabasa, o kritikal na pag-iisip). Hindi sa ayaw ni Lumbera na maging kritikal sa pag-iisip ang mga Pilipinong kritiko, pero para sa kanya, ang tungkulin ng mga mag-aaral ng katutubong panitikan ay talakayin ang nilalaman, anyo at estilo ng mga kung paano ito hinubog ng mga pulitikal at pang-ekonomiyang kaganapan sa lipunan.

NEGROS BILANG LUNAN NG PAGKAMULAT

Sa bahaging ito ng pag-aaral, tutugunan ang atas ni Lumbera na isakonteksto ang manunulat ni Filipino. Ididiin dito ang mahalagang papel ng kanyang bayan (Negros) sa pag-iisip, at pagsusulat, ni Lucero.

Sa panimula ng kanyang aklat malimit pasalamatang ni Lucero ang laki ng impluwensya ng kanyang pamilya at bayan sa paghubog sa kamalayan niya hindi lamang bilang babae kung hindi bilang mamamayan din ng kanyang bayan. Ikinuwento niya sa panayam sa kanya ni Rosario Torres-Yu na kanilang lupain sa Negros ay napapalibutan ng mga asyenda at nakahalubilo ng kanilang pamilya ang mga asyendero. Kaklase niya ang mga anak at apo ng mga panginoong-maylupa sa kanilang probinsya ngunit imbis na makianod sa marangyang pamumuhay ay naging mas matingkad pa ang pagtaliwas sa ganitong kultura (Lucero 2000). Mas tumimo ang mga kwento sa loob ni sistemang panlipunang kanyang kinalakihan. Sa kanyang aklat na *Feast and Famine: Stories of Negros* at maikling kwento tulad ng “Demonyo” makikita ang kwento ng mga sakada, mangingisda, mga kababaihan at kasaysayang bayan ng Negros.

Sinabi ni Lucero (2000) na isang “outcast” ang tingin niya sa sarili mula pagkabata. Bagaman itinatampok niya ang kanyang bayan sa kanyang mga akda, aminado siyang hindi ganoon *kakulay* ang kanyang kabataan:

“Hindi ako kumportable sa mga parti. Pakiramdam ko, nasa labas akong nakatitig sa loob ng kanilang mga mansion na parang iba ibang bersyon ng Tara sa *Gone with the Wind*. Ilan sa mga kaklase ko’y mga apo sa tuhod ng mga orihinal na encomendero sa Iloilo, tisay na tisay. Meron pa nga akong kaklaseng Kastila pa rin ang salita sa bahay; at sa Espanya ang bakasyon dahil naroon ang mga kamag-anak... para kaming etsa puwera sa Bacolod.”

Mahihinuha sa sipi na naramdaman, maaga pa lamang, ni Lucero, ang pagkakaiba ng mga mahirap at mayaman. Hindi lang sa panlabas na anyo, tisay sila at siya’y hindi, kundi sa dami ng pag-aari: sila’y may mansyon at si Lucero’y nakatingin sa kanilang mansyon. Ito marahil ang dahilan kung bakit, sa kanyang panulat, may simpatya si Lucero sa mga nasa gilid, sa mga api. Siya rin mismo, bata pa lamang, ay nasa posisyon na para malaman kung ano ang ibig sabihin pag may herarkiya sa mundo.

Bata pa man ay masasabing mapanuri na si Lucero sa kanyang paligid. Ayon sa kanya, namana niya ito sa kanyang magulang at

nananalaytay ito sa kanilang dugo na may kaugnayan sa mga makabayang angkan ng Abad Santos. Ang kanyang ama ay laban sa imperyalismong amerikano. Saksi ang kanilang hapag kainan sa mga diskusyon tungkol sa pagsasamantala ng mga dayuhan sa bansa. Prinsipyo din ang ipunuhunan ng pamilya sa kanilang mga anak. Ayon kay Lucero hindi pinangarap ng kanyang ama na maging asendero gaya ng karamihan sa kanilang mga kakilala. Pang-amerikan market daw kasi ang asukal. Kaya't sa murang edad pa lang malay na si Lucero sa mga konsepto ng kapitalismo at imperyalismo. Natutunan niya halimbawa sa pangaral ng kanyang ama na, "sa sistemang kapitalista, kapag pinarte-parte ang manok, ang balu-balunan (na pinakamainam na parte ng manok) ang napupunta sa mayayaman."

Dahil sa paninindigan ng mga magulang kaya lumaking matapang at mapaggiit si Lucero. Nag-iisang babae sa pamilya, lumaki siyang kinukwestiyon ang sistema ng lipunan. Hayskul pa lamang siya, kahit ang pundasyon ng kanilang paaralan ay hindi niya kinatatakutan. Sa isang panayam, ikinuwento niya ang panahon kung kailan bilang editor-in-chief ng pahayagan ng St. Scholastica kung saan sya naghayskul, sinusuri niya ang mga politikal na kaganapan sa ating bansa gaya ng madalas na ginagawa ng pamilya nila sa hapag kainan. Hindi ito nagustuhan ng moderator dahil hindi umano relevant sa mga mag-aaral ang paksain ng Vietnam War. Nakipagtalo siya, malamang natalo siya at nademote siya sa pagiging associate editor na lamang. Ipinapakita lamang nito kung gaano kalaki ang impluwensya kay Lucero ng kanyang mga magulang. Instrumental ang mga ito sa pagkamulat niya.

Pagtuntong ng kolehiyo sa Unibersidad ng Pilipinas noong 1967 lalong umigting ang kanyang makabayang ideolohiya dala ng mga kaganapan noon sa unibersidad. Todo suporta ang kanyang ama sa kaniyang aktibismo at kasa-kasama pa niya ito sa mga rally. Maging ang mga trabahador nila sa palaisdaan sa Escalante ay nakikinabang sa kanyang mga natutunan sa mga pulong nila sa U.P. Ganito ang naging paksain ng kanyang mga panulat: "Yung mga kwento ko, tungkol sa buhay ng mga pesante't trabahador sa Negros. Tungkol sa militarisasyon at human rights abuse doon. Bunga ng aking mga riserts para sa aking disertasyon tungkol sa Negros people's theater."

Ang kanyang maikling kwentong “Demonyo” ay pumaksa sa pang-aabuso ng militar na ang tagpuan ay ang palaisdaan nila sa Negros. Kung saan naging tema ang tunggalian sa kapangyarihang ng mga tauhan sa kwento. Ang isang kakawang batang lalaki ay ginahasa sa pamamagitan ng “sodomy,” namatayan ng ama at kapatid, kaya’t sa huli upang makaamot naman ng kapangyarihan at maging mapagparusa sa mga tao gaya ng kanyang naranasan, ginahasa rin niya ang anak ng may-ari ng palaisdaan kanyang pinagtatrabahuhan. Makikita rito ang pagtatagumpay ng isang naapi. Ang pagkamit ng kapangyarihang hindi kailanman niya nakuha: “Napakasarp pala ng pakiramdam ng isang makapangyarihang tao! Lahat ng gusto niyang gawin sa mangmang na ito’y maaari niyang gawin. Sa ngayon, gusto niyang malasahan kung gaano katamis ang pagmalupitan at pahiyain ang buong katauhan nitong anak ng kanyang ama, gawin sa kanya ang lahat ng uring karahasang ginagawa sa kanilang mga tagakahuyan” (Lucero, 2003).

Bata pa si Lucero ay malay na siyang may mali sa mga ‘gender roles’ at may pagtatangka nang kuwestiyunin ito. Kwento niya noon sa klase, bata pa siya ay nagtatanong na siya kung bakit habang siya ay pinapagawa ng gawaing bahay, ang kanyang mga kapatid na lalaki ay naglalaro. Ngunit nakita niya ang kanyang buhay bilang babae bilang kritiko rin, pinag-iisipan, pinagmumunihan at pinakikilos ng ideolohiya:

“Syempre na-imbibe ko rin kung papa’no pinagsisilbihan ng nanay ko ang tatay ko. Kaya nung bagong kasal ako, kaligayahan kong ipinagluluto ang asawa ko at sinusulsi ang mga panloob niya. Habang tumatanda tayo, natatauhan na rin tayo. At maraming feministang impluwensya ngayon sa paligid natin, lalo na tayong nasa akademya. Maraming babasahing feminist. Maraming kasamang feminist.”

Itong pagkakaposisyon sa lipunan bilang babae, tulad na rin ng pagkakaposisyon bilang “hindi-mestisa” at “walang-mansyon,” natunghayan na nga natin, ang engrandeng tema ng buhay, at panulat, ni Lucero.

Nahasa ang pagiging eseyista ni Lucero noong hayskul. Barkada niya ang papel at panulat, kasama niya sa tuwina ang pagmumuni at pagkatha. Panandalian niya itong iniwag dahil sa kaguluhan sa unibersidad kung saan naging bahagi siya ng makasaysayang Diliman Commune. Hindi rin natapos sa loob ng UP ang kanyang pakikibaka. Nang magtapos ay nagturo sya sa Dumaguete at doon ipinagpatuloy ang paglaban, sa kolehiyo ng mga ng mga anak ng uring manggagawa. Hindi niya ginustong magturo sa UP Diliman at Siliman University dahil mas ninais niyang makahalubilo ang mga uring manggagawa. Ayon sa kanya, ang mga taong 1983-86 ang yugtong nagtulak sa kanya upang sumulat ng ilang tula. Paksain niya ang mga masaker na nagaganap sa kanayunan.

Masasabing naging impluwensyal sa kanyang buhay manunulat sina Isagani Cruz, Efren Abueg at Rogelio Mangahas. Sila ang nagbukas ng pinto kay Lucero upang ganap na makapasok sa mundo ng pagsulat. Naging tagasalin siya ng mga akdang Hiligaynon sa Filipino para sa *Ang Manunulat*, isang antolohiya ng panitikang rehiyunal. Naging malaking hamon kay Lucero ang proyektong ito. Bukod sa hindi siya bihasang tagasalin, hindi pa siya ganoon ka bihasa sa wikang Filipino. Aniya, “Nung bagong lipat ako sa pagtuturo sa Filipino, struggle talaga. Lalo na ang pagsusulat sa Filipino, eh higit sa 25 taon na akong nagsusulat sa Ingles. Hanggang ngayon, naipaghahalo ko ang Ilonggo, Tagalog at Ingles” (Lucero, 2000). Maaaring sabihin dito na itong “halong” Ilonggo, Tagalog, Ingles, ang siyang Filipinong hinahanap natin para sa kasalukuyang panahon, at hindi ang “purong” Filipino (na Tagalog), na sigurong inaakala ni Lucero noon ay ang “tamang” Filipino.

Ang pagtuturo ng asignaturang Filipino sa U.P. Diliman ang nagpaiba sa kanyang pananaw sa wika at pagsulat sa Filipino. Maging ang mga maikling kwentong naisulat niya ay isinalin niya sa Filipino, ang “*Demonyo*” at “*Komedyang*” (*Demons* at *Comedy* sa Ingles na salin). Aniya sa isang panayam, gusto niyang maging mahagi ng kilusan sa pagtataguyod ng Filipino, lalo na sa pagdidiin na magkaiba ang Filipino at Tagalog.

Nakita ni Lucero ang pagsasalin bilang isang pagkakataon upang mapenetrante o mapasok ng mga rehiyunal na akda ang panitikang dati ay “Tagalog-centric.” Ayon kay Lucero, mayroong tatlong papel na ginagampanan ang mga tagasalin ng panitikang panrehiyon katulad niya:

una, bilang tagasalin mismo, ikalawa'y bilang tagabuo ng kasaysayang pampanitikan ng kaniyang rehiyon, at ikatlo'y bilang tagapag-ambag sa pagbubuo ng kanon ng panitikan ng Pilipinas (Lucero 2007). Naging tagapagsalin siya ng mga akda ni Magdalena Jalandoni, isang malikhaing manunulat sa wikang Sugilanon noong unang bahagi ng ikalabingsiyam na dantaon.

Nakita ni Lucero ang kumbaga ay 'niche' niya sa pagsulat ng sanaysay, ang kanyang brand. Pansamantala niyang iniwan ang malikhaing pagsualt dahil ayon sa kanya, pinalagay na niyang wala siyang siyang kahusayan dito. Hindi rin karamihan ang nagawa niyang tula. Ngunit naghudyat sa pagsulat ang pinansyal na pangangailangan ng pamilya. Wala siyang trabaho noon dahil hindi pa siya makapagturo sa U.P. Baguio dahil nagsimula na ang semestre. Noong 1983 Lumipat sila ulit ng Maynila at nagturo siya sa Center for English for Specific Purposes ng De La Salle University. Dito niya ginamit ang pagsulat upang makatulong sa kanilang pamilya: "Visiting Prof si Bienvenido Santos noon, at nagbigay siya ng creative writing workshop sa faculty. Kelangan ko ng pantwisyong mga bata, kaya nagsabmit ako sa Focus Magazine." Ito nga ang kontekstong binabanggit ni Lumera: hindi pala putok sa buho o di kaya'y putok sa henyong isip ng Awtor (malaking titik A) ang likhang pampanitikan. Kailangan pala nito para magkaroon ng pera, na kailangan naman para magkaroon ng pagkain.

MANUNULAT AT INA

Para sa maraming ina, mahalaga na maalagaan ang pamilya. Kung minsan, ang kapalit nito'y pagsasakripisyo ng karera, mga hilig, ng dating buhay. Ngunit sa kwento ni Rosario Lucero, mukhang ang pagiging isang ina ang nag-udyok sa kanya upang bumalik sa pagsulat. Aminado siyang matapos ang hayskul, bumalik siya sa pagsulat noong umedad ng tatlumpu't apat. Ang pagkabagot sa paghihintay sa paglabas ng bunsong anak sa eskwelahan ang naging patlang na oras na pinunan niya ng pagkakataong kumatha na muli. Ito at ang kagustuhang tulungan dalhin din ang responsibilidad hindi lang ng pagiging isang ina kundi pagiging provider rin: "Yung tayming ng CCP literary contest, tamang-tama lang sa enrollment period ng mga bata, Mayo. Kaya dito ako sumali" (Lucero 2007). May

malaking pagbabago rito: mula babaeng naghahanap ng pang-tuition ng anak, naging na siyang babaeng may sobrang oras sa buhay.

Ang koleksyon niya ng mga kwento sa aklat na *Herstory* ay mula sa mga pagmumuni-muni sa kanyang buhay bilang babae at maging ng mga kababaihang malapit sa kanya (Lucero 1990). Ang maikling kwentong “The Beheading,” halimbawa ay halaw sa kanyang karanasan habang nakatira sa piling ng kanyang Igorot na byenang babae. Ang “A Summer with Tita Purita” naman ay isinulat niya para sa kanyang ina. Ang kanyang mga anak naman ang inspirasyon ng kanyang mga kwentong “Tales of a Catholic Girls’ School” at “Demons.” Matutunghayan dito ang paghahalo ng personal at pampanitikan, masasabi nating maka-babaeng phenomena.

Gayundin, ang prinsipyo sa likod ng mga akdang ito ang buod ng *Écriture feminine* bilang lapit sa feminis mong pagsulat. Ayon kay Lilia Quindoza-Santiago, ang buong eskwelahan ng *Écriture feminine* ay nakasandig sa paniniwalang ang kaapihan ng kababaihan ay nananatili dahil sa sistematikong pagkasupil ng ekspresyon ng karanasang babae lalo na sa kultura (Quindoza-Santiago, 2008). Sa pamamagitan ng kaniyang mga karanasan, nararamdaman, naiisip at mga akhikain at lunggati sa buhay nahahanap ng babae ang kanyang boses at sarili habang ipinoposisyon ito lipunang dinodomina ng mga kalalakihan.

Ang pagsulat ng mga maikling kwento sa *Herstory* ay pinilit niyang isingit sa mga pagkakataong binibigyan siya ng oras para maging isa naman manunulat. Hindi naman siya binigo ng kanyang panulat dahil umani ng mga parangal ang mga ito. Ang salin sa Tagalog na “Demonyo” at “Komedyang” ay parehong nagwagi sa CCP *Gawad Panitikan* ng unang gantimpala. Nagwagi rin ang kanyang sanaysay na “Tales of a Catholic Girls’ School” ng unang gantimpala matapos malathala sa *Focus Magazine* noong August 1983.

Taong 1984 nang maging *fellow* si Lucero sa U.P. Writers’ Workshop. Aniya, siya ang pinakamatandang *fellow* doon. Doon niya nakilala sina Roger Sicat, Andres Cristobal Cruz at Domingo Landicho, pawang mga ‘dambuhala’ sa mundo ng panulat. Inudyukan nila si Lucero upang sumulat sa Filipino. Sa panahong ito nagsimula siyang gumamit ng mga kwentong-bayan at kapaniwalaan tungkol sa pagiging babae (Lucero 2000).

FEMINISTANG KRITIKO

Nakasandig sa feminismong ang pagsulat ni Lucero at kung hindi man lahat ay karamihan sa mga ito ay tungkol at para sa mga kababaihan. Sa kabila nito aminado siyang kusa ang paglabas nito sa mga kwento dahil hindi siya nagsisimulang magsulat upang magpapatid ng *feminist message*. Sa maikling kwentong “Demonyo” halimbawa, hindi talaga ang paggahasa kay Nena at ang misteryosong ‘kapre’ na misteryoso ring nakabuntis sa yaya ni Nena ang sentral sa kwento kung hindi ang militarisasyon sa Negros at ang konsepto ng ‘sodomy’ na simbolikong nagpapakita pang-aabuso kahit sa kalalakihan ng kapwa kalalakihan bilang isteytment ng kapangyarihan. Ayon kay Lucero (2000):

“Maaari rin ‘yung babaeng karakter ko ay hindi feminist, o walang feminist consciousness. Wala siyang kaalamang teoretikal tungkol sa feminismo. Halimbawa, ang karakter na nanay na may mga hinaing tungkol sa buhay, na hindi naman niya alam kung bakit. ‘Yug pag-iisip ng karakter kong ‘yon ay hindi consciously feminist. Hindi tulad ng mga pangunahing tauhan niLualhati Bautista. Maaaring ang babaeng tauhan ko’y may inilalarawan na feminist idea, na nagmumula sa akin bilang feminist writer.”

Ngunit ano nga ba ang feminismo? Isang *label*, isang teoretikal na pananaw? O ang pagkwestyon at pagsalungat ng mga babae laban sa patriyarkal na lipunan? Ang pagbanggit ba kay Lualhati Bautista ay “shade”? Sa tingin ko, hindi na ito dapat bigyang-pansin pa, dahil hindi nga ba’t estratehiya ng patriyarkiya ang paglabanin ang mga babae. Tayo-tayo ang nag-aaway habang pinagsasamantalahan tayong sistema.

Iba ang pagiging kritiko at pagiging malikhaing pagsulat para kay Lucero. Malinaw para sa kanya na sa pagiging malikhaing manunulat, isinasantabi niya ang mga feministang papanaw dahil lumalabas na parang sanaysay ang akda. Sa panunuring pampanitikan naman ginagamit niya ang *feminist critical framework*. Sa kanyang pagsusuri ng talinghaga ni Maria

Makiling at pagsusuri rin sa mga akda ni Magdalena Jalandoni lumalabas ang feministang pananaw ni Lucero.

Marami-rami na rin ang babaeng nakapagsusulat ng malikhaing akda. Ngunit iilan pa lamang ang kritikong feminista. Sa pansin ni Lucero, hindi pa ganap ang pagsulong at paghiwalay ng mga kababaihang manunulat sa tradisyunal at patriyarkal na paraan ng pagsulat:

“Wala pa tayong feministang anyong pampanitikan. Kaya kapag nagsusulat tayo ng feministang akda, parang lumalatay tayo sa isang tali – sa isang banda’y may kamalayan tayong ayaw magpakulong sa anyong tradisyunal at patriyarkal; sa kabilang banda’y nais din nating kilalanin tayo – hindi pa nga ng ordinaryong mambabasa- kundi ng akademya, kritiko at lalong lalo na ng mga hurado ng Palanca.”

Ang sinasabing kawalan ng feministang anyong pampanitikan ay ang kawalang ng bago sa istilo ng pagsulat ng kababaihang manunulat. Kadalasan ay mula sa mgaangkat na feministang teoryang dayuhan ang pinaghahanguan ng istilo sa pagsulat gaya ng French Feminism kung saan sentral ang paggamit ng katawan bilang pangunahing teksto ng babae o “Writing the feminine body.” Ang nais ni Lucero ay maging mas experimental pa ang mga akda sa estilo’t anyo. Ngunit dapat ang pag-eeksperimento ay magmula sa balon ng tradisyong pampanitikan ng kababaihan. Maaari umanong humanap ng modelong manunulat o writing model at doon magsimulang lumikha ng sariling panunuri at paglikha.

Hindi madaling makapasok sa mundong matagal ding pinagharian ng mga kalalakihan. Ngunit ayon kay Lucero, hindi naman kailangang laging radikal, laging mapangwasak. Kapangyarihan din naman ang pagkapusong. Humanap ng paraang magiging mas katanggap-tanggap para sa sarili. Balansehin ang sarili at sistema. Aniya:

“Tulad ng lahat ng bagay sa buhay nating mga babae, binabalanse natin ang ating pagka-feminista sa ating pakikibagay sa dominanteng sistema, na patriyarkal pa rin. Bilang asawa, bilang ina, kelangan pa ring pagbigyan nang kaunti ang kamacho-han ng ating asawa’t anak na lalaki.

Syempre, give and take. Kelangan din nilang pagbigyan ang feminismo natin. Ganu'n din sa pagsusulat. Ibalanse mo ang pangangailangan mong kilalanin ka ng sisteman patriyarkal, basta hindi mo sinusuko ang feminismo mo. Kumumporme ka sa mga patakaran at kumbensyon ng dominanteng literary canon. Pag establisado na ang pangalan mo sa mismong literary canon, e di may kalayaan ka nang mag-subvert sa canon na 'yan.

MANUNULAT MULA SA REHIYON

Ang kasaysayan ay pumapatungkol sa panahon at ito rin ang mahalagang elemento ng mga akda ni Rosario Cruz-Lucero sa pagsusuri niya sa oral na panitikan ng Pilipinas. Bahagi ito ng kasaysayan ng bayan bago ang pananakop ng mga Espanyol. Ang pagtalakay sa pagsalikop ng oral na panitikan, sa pamamagitan ng mga epiko at kwentong bayan gamit ang mga karakter nina Mebuyan, Labaw Donggon, Pilandok sa kasaysayan nabuo ang pagsusuri sa lipunan ng mga bayan sa labas ng Maynila bago at pagdating ng marahas na kolonisasyon ng mananakop.

Binibigyang solusyon ni Lucero ang matagal nang suliranin sa pagbabasa ng panitikang rehiyunal. Sa paniwala ni Lucero, malawak ang Pilipinas at maraming mapaghuhugutan ng kaalamang-bayan. At kadalasan pa nga makikita ito sa mga lugar sa labas ng Maynila at mga probinsya sa Tagalog. Pinapatunayan lamang nina *Tuglibong*, *Mebuyan* at *Gimokudan* at iba pang mga alamat at mito nasaliksik na may kakayahan ang ating Panitikan na maipaliwanag ang ating pag-iral at kung ano ang mga sangkap na kinailangan upang mabukod ang likas at purong katutubong kultura. Sa mga pang-araw araw na gawain gaya ng paghahanda ng pagkain, pagdakila sa isang pinuno ng bayan tulad ng mga *Buyung*, at pang-iisa ni *Pilandok* sa makapangyarihang pinuno makikita ang espasyong inagaw ng mga mananakop. Mula sa mga *Babaylan* na kinilala bilang mga mangkukulam, ang mistisismo na naging itim na kapangyarihan, dakilang *Buyung* na naging magnanakaw makikita ang pangangailangan na linangin ang katutubong kaalamang bayan dahil ito ang tunay na kayamanan ng isang bansa.

Sa malapitang pagbasa, litaw rin ang feministang tindig ni Lucero sa pagbasa at panunuri ng epiko. Ibang lebel ng paghanga at pagtatampok ang karakterisasyon niya sa mga babae sa epiko at mito gaya nina *Tuglibong*,

Mebuyan at Gimokudan bilang tagalikha at makapangyarihang Diyos sa mga mito.

“All three layers of the earth, and the underworld came to about because two powerful and caring women stood up for themselves and consequently for us, their children, and they stood their ground against whoever would oppress them and us” (Lucero, 2007).

Pinapatunayan lamang nito ang makapangyarihang estado ng mga kababaihan bago dumating ang mga Espanyol. Susumahin rin ng ganitong asersyon ni Lucero ang katotutuhanang “invisible” ang mga kababaihan sa kasaysayan. Ito ay dahil sa pagiging patriyarkal ng lipunan at ugnayan nito sa paglikha ng pahina ng kasaysayan. Kasaysayan ding maituturing ang mga kwentong-bayan at upang kilalanin pa ang lipunan at kababaihan, maiging balikan ang mga kwentong-bayan.

Mas lantad ang feministang pananaw ni Lucero sa sanaysay na ito tungkol sa paglikha ng karakterisasyon ni Maria Makiling. Sa kanyang pagsusuri, ipinakita niya kung paanong ang kwentong-bayan at ang paglaganap o pagbabago nito ay sumasalamin at nakabatay sa historikal na karanasan ng Pilipinas bilang isang bayan.

Ayon kay Lucero (2007), mayroong mga babaeng bayani sa tradisyong pampanitikan na natabunan lamang ng panitikang Europeo na dinala ng mga Espanyol. Kailangang lamang umangon ang mga labi ng ating mitolohiyang naglalarawan ng babaeng nagtataglay ng sariling diwa’t buhay. Ginamit niyang halimbawa rito ang mga babaylan na tumatayo bilang pinuno at babaeng bayani ng bayan noong panahon ng katutubo. Sa pamamagitan ng karakter nina Dagau, isang babae manlilikha, Matabagka na diwang manlilikha na naging diwata ng mga kaluluwa at ni Mebuyan na isang prinsesang mandirigma na kapatid ni Agyu, isang ring lalaking bayani ng epiko, ipinakilala ni Lucero ang katangian ng mga kababaihan bago ang pananakop. Sila ay malakas, kamakapangyarihan at kinikilala sa kanilang lipunan.

Mula sa mga babaeng mandirigma, manlilikha at diwang tagapagdulong buhay at biyaya, nalikha ang karakter ni Maria Makiling.

Ayon kay Lucero (2000), kilala si Maria Makiling sa sining biswal bilang mestisa, may matangos na ilong, nakalugay ang mahabang buhok, maganda ang hubog ng katawan ayon sa sukatang kanluranin at taglay ang aura ng inosenteng seksuwalidad. Kilala rin sya bilang Mariang Sinukuan sa Pampanga, Mariang Bacocong sa Negros.

Ang pagpasok ni Mariang Makiling ay bunga ng pananakop. Nagkaroon ng “distortion” ang mga dating diwata babaylang inaasahan ng bayan para sa kanilang mga pangangailangan. Ang pagpalit ng karakter ng kababaihan bilang mandirigma ay mapapalitan ng isang engkantadang madalas na lamang naglalaho sa tuwing may suliraning kinakaharap gaya ni Mariang Makiling. Taliwas sa mga babaeng tauhan sa ating tradisyong epiko, na may sariling ambag sa aksiyon kung di man sila mismo ang sentro ng aksiyon, si Mariang Makiling “ay naaaninag sa malayo, walang kakilos-kilos... binabayaang iwasiwas ng hangin ang mahaba niyang buhok na nagniningning sa liwanag ng buwan... Samakatuwid, mistulang estatwa ang diwata ng Makiling, di tumitinag at di kumikibo, estatwa at walang tinig.”

Ang sanaysay na ito ni Lucero ay isang halimbawa ng kanyang makabagong anyong feminismo. Isang panunuring nakaugat sa katutubong panitikan ng bayan. Iniangat niya rin ang pagtingin sa mga alamat at kwentong-bayan bilang bukal na pagkukunan ng diskurso upang itahi sa kasaysayan, karanasan at hinaharap ng bayan. Lumalabas na ang binanggit sa unang seksyon ng sanaysay na ito tungkol sa kambal na balangkas ni Lumbera ay matatagpuan na sa diskurso ni Lucero. Upang mas mapatingkad pa ang ganitong uri ng kritisismo, ngayon naman ay maglalatag ako ng ilang tala tungkol sa pinakabagong libro ni Lucero, ang *La India, or, Island of the Disappeared* (Lucero 2012).

Mainam gamiting tungtungan sa pagbabasa ng *La India* ang introduksyon sa libro ni Peque Gallaga, na kaibigan ni Lucero (nasa Acknowledgments ito), at siya ring gumawa ng disenyo ng pabalat. Ayon kay Gallaga, esensyal sa mga tao ang pagkukwento. Hindi utilitarian para kay Gallaga ang pagkukwento. Aniya, “It was a pleasure that was derived from its own pursuit” (IX). Ang problema, nawala na sa mga tao ang harapang pagkukwentuhan, napalitan na ng teknolohiya. Konklusyon niya, “We have lost the sense of the epic and that certain quality of storytelling that connects disparate elements and weaves a thread of sense and order to make us see,

identify, and understand” (X). Dalawang kalidad ang mahihinuha nating natatagpuan ni Gallaga sa librong ito ni Lucero. Una, ang esensya ng pagkukwento, ang espiritu ng mga alamat at mito. Pangalawa, ang pagbibigay-kaisahan ng pagkukwento sa buhay ng tao. Ito ring kaisahan, itong pagbibigay saysay (sa lipunan, sa mundo), ang inaasahan ni Lumbea mula sa kritiko. Hindi na kailangang ipaalala pa na hindi naman nga malayo ang papel ng kritiko at ng malikhaing manunulat, lalo na kung si Lucero at ang kanyang buhay at obra ang pag-uusapan.

Sa kanyang rebyu ng libro, sinabi ni Layeta Bucoy na tungkol sa paghahanap ng nawawala ang *La India* (2014). Pagbawi sa panahon ang isa pang sentral na preukopasyon ng gawa (92). Halimbawa, ang dalawang kwentong susuriin sa ibaba ay inilarawan ni Bucoy bilang tungkol sa “past hurts” (ibid). Sa tingin ko’y akmang-akma ang pagtingin na ito.

Bagaman nakasulat sa Ingles, pinagkakaabalahan ng akda ni Lucero ang wika, marka ng kanyang posisyon bilang postkolonyal na manunulat sa globalisadong mundo. Narito, halimbawa, ang isang sipi mula sa “Papa’s Field,” na umiikot sa epekto ng karanasan ng isang pamilya sa karanasan ng Martial Law, pero hindi lang iyon ang nasa isip ng sentral na tauhan: “Tiyay Rosa had learned that phrase from the papers—“heinous crime.” She said it with the relish of one who didn’t have to hesitate over whether to pronounce it “heenus” or “heynus.” For the Ilonggos, this was one word that didn’t matter if you pronounced it either way.” (Lucero 2012) Ang protagonista rito’y si Blanca, na 44 na taon nang nakatira sa Barrio Carol-an, at dalawang beses lang pumunta sa Bacolod. Ito ang isa sa mga napansin niya tungkol sa nakababatang kapatid na si Zeny, na marami-raming taon na rin niyang hindi nakikita: “Zeny had lost most of the Ilonggo intonation and her vocabulary was liberally sprinkled with Tagalog and English.” Ito naman ang kanyang paglalarawan sa boyfriend nitong si Mario: “He spoke Tagalog with a strong inflection that was not of Manila. Laguna maybe, or Bulacan, Batangas, Quezon. To Blanca, all Tagalog accents that were not of cosmopolitan Manila sounded the same”. Bakit may ganitong obsesyon ang teksto sa punto, pagbigkas, wika? Ito ang pagkilala ni Lucero sa kapangyarihan ng wika, ng bokabularyo at diskurso. Narito pa ang mga sumunod na naisip ni Blanca tungkol kay Mario: “... it was Mario’s favorite phrase: the social volcano. His conversations were liberally sprinkled with other stock phrases as well: class struggle, strategic alliance, US imperialism.

But there were new ones too: paradigm shift, sustainable development, and closure. Negros was suffering from a lack of closure because the class struggle continued unabated. Land reform would be an ideal paradigm shift, but it had to be supported by programs of sustainable development.” Dito matutunghayan ang posisyon ni Lucero, ng *La India*, sa politika ng sentro-gilid. Samantalang ang tauhang si Mario, na nagsasalita ng Tagalog at gumagamit ng mga “susing salita” o “mga salitang may salamangka,” sinusubukang sukubin ang Negros, sa pamamagitan ng pagsalin sa mga karanasan ng mga taga-Negros gamit ang kanyang “stock phrases,” si Blanca na tagaloob, na kung lohikal na iisipi’y mas may kabatiran tungkol sa sitwasyon ng kanyang bayan, ay siya pang “tuturuan” ng tagalabas. Maganda man o hindi ang intensyon ni Mario, nasa posisyon siya ng kapangyarihan at tila ba tumutulad sa mga mananakop, Espanyol man noon o mga ahente ng Martial Law, na nagdala ng karahasan at paghihirap sa Barrio Carol-an.

Pero bakit nga ba mahalaga ang wika, bakit mahalaga ang pagsusulat? Kung puro nga naman stock phrases ang gagamitin para suriin ang lipunan, ang bayan natin, walang pagbabagong magaganap. Ito’y dahil walang pwera ang mga gasgas na salita. Ito ang silbi ng panitikan. Ang kasaysayan, kasaysayan man ng pang-aapi at paglaban sa pang-aapi, ay nagiging buhay muli sa kamay ng isang malikhaing manunulat. Heto, halimbawa, ang bago, ang may pwera paglalarawan ni Lucero sa pambubusabos na ginawa ng mga Espanyol: “the *comandante* had discovered better uses for the trees. The ones with the thickest and sturdiest branches—seven of them—were best for beatings and lynchings and burnings. First, the soldiers would tie a condemned indio to a tree for a good flogging. Then they hanged him from one of the highest branches so that the blood from his wounded back would stain the white flowers below him. They put him to the torch and the flames would quickly spread from the body to engulf all the flowers on the tree” (Lucero, 2012). At sakali lang akusahan si Lucero, bilang manunulat primarya sa Ingles, na malupit sa mga Espanyol pero mabait sa mga Amerikano, narito naman sa maikling kwentong “A Living Will” ang pagkilala niya sa papel ng Ingles sa dominasyon ng mga Filipino: ““Yeah, betcha that Ernesto turns out be some scumbag who’ll be in it just for her last will and testament.” They were deliberately learning all the American idioms from cable TV while waiting for the call from the placement agency. Ireland was the newest destination where, the agency assured them, the people spoke English and were Catholic. But for the luckiest of them, it

would be California, where every Filipino had a cousin" (Lucero, 2012). Ito ang pag-atake ni Lucero sa sitwasyon ng mga Filipino sa globalisasyon, at makapangyarihan din ang kanyang pang-uusig sa mga krimen ng mga Amerikano noong panahon ng kolonyalismong Amerikano sa Pilipinas. Samantalang nabibigyang-diin lagi ang mga batas laban sa nasyonalismo, ang piniling bigyang-diin ni Lucero ay ang maituturing na biological warfare ng mga Amerikano: "leprosy Filomena's mother had said, had been the worst because the constabulary simply came and took away those who were stricken with it. "Why, there were those from this very barrio alone who were caught and shipped to that leper island... ah yes, Culion it's called. Some of them had been all set to go to Hawai'i too." Filomena's voice was full of compassion as she told of that night of panic and despair. "There was no escape, actually. If they'd made it to Hawai'i, Father wrote there was a leper island there too, called Moloka'i." Itong huling detalye ang mahalaga: sa Pilipinas man o sa banyagang lupain, patuloy ang pang-aapi. Hindi ito pagkikibit-balikat ni Lucero sa mga problema sa Pilipinas, kundi kanyang babala na hindi paraiso ang pag-a-abroad, sa Ireland man o sa California. Ito rin ang kanyang hamon: saan man naroon, sa aling mang wika nagsusulat, kumampi sa mga inaapi.

KONKLUSYON

Ang buhay bilang isang ina, asawa, babae, guro, manunulat at kritiko ni Rosario Cruz-Lucero ay isa mismong teksto na sasalamin sa kagustuhan ng isang mambabasang tulad ko na tularan. Kahanga-hanga kung paano niya naipagsabay ang pagiging ina sa pagiging asawa, aktibista at manunulat nang hindi nawawala ang katauhan bilang isang matatag at adbenturerang babae. Sa kabila ng katotohanang punung-puno ang kanyang animnapu't apat na taon ng mabuluhang buhay na sisidlan ng mga karanasang kapupulutan ng inspirasyon at aral, isang realidad din na isa pa lamang ito sa mga anggulo ng kanyang *complex* na katauhan at kaisipan.

Sa lahat ng mga papel na ginampanan ni Rosario Cruz-Lucero batid kong mahalaga ang kanyang papel bilang tagapagbuhay ng panitikang rehiyonal ng kanilang bayan. Mahalaga ito lalo't hanggang sa kasalukuyan, hindi pa rin ganoon kasigla ang pagtatampok nito sa maraming pag-aaral at antolohiya. Kailangan ng maraming Cruz-Lucero dahil ayon nga kay Lumbera, "hangga't ang mga pantikang panrehiyon ay hindi na nasisinop

ng mga iskolar at kritiko, nakabimbin ang pagbubuo ng tunay at awtentikong kanon, at hindi pa rin tayo handa para pag-usapan nang may bahagyang katiyakan ang tinatawag nating pambansang panitikan” (Lumbera, 2005).

Ang maka-Lumberang kritisismong tinangka rito’y pagtatangka na maging maka-Lucero. Nagiging mabunga lamang ang mga metodolohiya at teorya pag akma sa mga obrang pinag-aaralan. Ang istilo ni Lucero sa kanyang mga maikling kwento ay maaaring taguriang “magic realism,” o postmoderno. Pero si Lucero na mismo ang unang magsasabi na walang kwenta ang kahit anong sobrang husay na istilo kundi para sa bayan ang mga kwento. Ang siste: sa kanyang pagiging makabayan siya nagiging tunay na feminista. Kinikilala niya na ang paglaya ng kababaihan ay hindi makakamit kung walang kalayaan ang bayan. Ngunit hindi mapakikinggan ang tinig ni Lucero kung panay na lamang ang dada ng kritiko. Sa pagiging maka-agham na tagapagtala, nasususugan ng kritiko ang pagiging faminista at makabayan ng mga Filipinong manunulat. Itong kritisismong hindi kritikal, alinsunod kay Lumbera, ang isa sa pinakamayamang balangkas na magagamit ngayon ng mga kritiko sa pagbabasa ng panitikang Filipino.

***ZARINA JOY T. SANTOS** obtained her Bachelor and Masters degree in Filipino at the University of the Philippines Diliman. She is also full-time faculty of Department of Filipino and Philippine Literature in UP Diliman where she teaches Filipino language and Life and Works of Jose Rizal.

SANGGUNIAN

- Layeta Bucoy. (2014). Book review of Rosario Cruz-Lucero, *La India. Perspectives in the Arts and Humanities Asia* 4.1: 90-92.
- Rosario Cruz-Lucero. (1990). Foreword, nasa *Herstory* Manila: Institute of Women's Studies, St. Scholastica's College.
- Rosario Cruz-Lucero. (2000). Negros at Iba Pang Ugat ng Pagsulat, nasa *Sarilaysay* Rosario Torres-Yu ed. Pasig: Anvil Publishing.
- Rosario Cruz-Lucero. (2003). Demonyo, nasa *Ang Silid na Mahiwaga: Kalipunan ng mga kwento't tula ng mga babaeng manunulat*. Soledad Reyes ed. Pasig City: Anvil Publishing Inc.,
- Rosario Cruz-Lucero. (2007). Ang Pitong Buhay ni Anabella: Ang Tagasalin bilang Malikhaing Manunulat, Kritiko at Literary Historian, nasa *Ang Bayan sa labas ng Maynila*. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Rosario Cruz-Lucero. (2007). Ang Talinghaga ni Mariang Makiling: Isang Panimulang Makapilipinong Teoryang Feminista nasa *Ang Bayan sa labas ng Maynila*. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Rosario Cruz-Lucero. (2007). The Music of Pestle and Mortar nasa *Ang Bayan sa labas ng Maynila*. Quezon City: Ateneo de Manila Press.
- Rosario Cruz-Lucero. (2012). *La India, or, Island of the Disappeared*. Quezon City: UP Press.
- Bienvenido L Lumbea. (1997). The Rugged Terrain of Vernacular Literature, nasa *Revaluation: Essays on Philippine Literature, Cinema and Popular Culture*, pp. 87-93. Manila: University of Santo Tomas Publishing House.
- Bienvenido L Lumbea. (2005). Panitikang Panrehiyon, Panitikang Pambansa: Magkabukod at Magkarugtong, nasa *Bayan at Lipunan*. Rosario Torres-Yu, editor, pp. 10-13. Manila: University of Santo Tomas Publishing House.
- Lilia Quindoza-Santiago. (2008). Paano ang Pagsulat sa Sarili: Ilang tanong sa Ugnayan ng Panitikan, Kasarian at Seksuwalidad, nasa *Lagda Journal ng U.P. Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas*, pp. 44-57. Quezon City: UP Diliman.